

Назарій ЮРЧИШИН,

orcid.org/0000-0003-3027-0127

аспірант кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна) nazaryour@ukr.net

ЗЕНОН КОССАК ЯК ПУБЛІЦИСТ ТА ІДЕОЛОГ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІЗМУ

*Метою дослідження є зібрати і систематизувати публіцистичну спадщину З. Коссака, з'ясувати фактори, які повпливали на формування світогляду проаналізувати політичні та ідеологічні погляди. **Методологічну основу** дослідження складають загальнонаукові методи аналізу і синтезу, узагальнення та класифікації. З спеціальних методів використано хронологічний, і метод періодизації. Дослідження ґрунтується на принципах об'єктивності й історизму. **Новизна статті** полягає у спробі дати узагальнюючу характеристику теоретико-ідеологічним поглядам видатного діяча українського національно-визвольного руху першої половини ХХ ст. З. Коссака. Визначено фактори, які повпливали на формування його світогляду. Зібрано і систематизовано відомі й нововиявлені публіцистичні статті З. Коссака на ідеологічну тематику. **Висновки.** З'ясовано, що досі немає спеціальних праць присвячених дослідженню публіцистичної спадщини та ідеологічних поглядів З. Коссака. На становлення особистості З. Коссака повпливали пережиті в дитячі роки смерть батька, події Першої світової війни (1914–1918) й період відродження української державності 1918–1919 рр. Важливу роль у формуванні світогляду З. Коссака відіграли патріотичні впливи в родині і гімназійному оточенні, дискусії з представниками різних ідеологічних напрямків. З. Коссак мав хорошу теоретичну підготовку, виступав з доповідями на політико-ідеологічні теми. Швидко став одним із провідних ідеологів українського націоналізму свого часу. Одним з перших серед націоналістичних діячів зрозумів значення соціальної проблематики та роль робітничого класу для українського національно-визвольного руху. Виступав за активні дії і був прихильником силових методів національно-визвольної боротьби. Художні твори З. Коссак почав писати у 1917 р., однак вони не збереглися. У публіцистичній діяльності виділяються два етапи піднесення: 1931 р. і 1937 р. Не переставав писати ідеологічних праць навіть перебуваючи в ув'язненні. Ранні тексти З. Коссака більш радикальні і прагматичні, пізніші – більш виважені й сповнені ідеалістичного пафосу. Помітний вплив на погляди З. Коссака мали праці Д. Донцова.*

Ключові слова: український націоналізм, національно-визвольний рух, ідеологія, публіцистика, преса, ОУН.

Nazarii YURCHYSHYN,

orcid.org/0000-0003-3027-0127

Graduate student at the Department of World History and Special Historical Disciplines
Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) nazaryour@ukr.net

ZENON KOSSAK AS A PUBLICIST AND IDEOLOGIST OF UKRAINIAN NATIONALISM

*The purpose of the research is to collect and systematize the journalistic heritage of Z. Kossak, to find out the factors that influenced the formation of the worldview, to analyze political and ideological views. **The methodological basis** of the study consists of general scientific methods of analysis and synthesis, generalization and classification. Of the special scientific methods, chronological and periodization methods were used. The research is based on the principles of objectivity and historicism. **The novelty of the article** consists in an attempt to give a generalized description of the theoretical and ideological views of a prominent figure of the Ukrainian national liberation movement of the first half of the 20 th century. Z. Kossak. The factors that influenced the formation of his worldview are determined. Z. Kossak's well-known and newly discovered journalistic articles on ideological topics have been collected and systematized. **Conclusions.** It was found that there are still no special works dedicated to the research of Z. Kossak's journalistic heritage and ideological views. The formation of Z. Kossak's personality was influenced by the death of his father, the events of the First World War (1914–1918) and the revival of Ukrainian statehood in 1918–1919. An important role in the formation of Z. Kossak's worldview was played by patriotic influences in the family and high school environment discussions with representatives of various ideological trends. Z. Kossak had a good theoretical training, gave speeches on political and ideological topics. He quickly became one of the leading ideologues of Ukrainian nationalism of his time. He was one of the first among nationalist figures to understand the importance of social issues and the role of the working class for the Ukrainian national liberation movement. He advocated active actions and was a supporter of forceful methods of the national liberation struggle. Z. Kossak began to write works of art in 1917, but they have not survived. Two stages of rise are distinguished in his journalistic activity: 1931 and 1937. He did not stop writing ideological works even while in prison. Z. Kossak's early texts are more radical and pragmatic, later ones are more balanced and full of idealistic pathos. The works of D. Dontsov had a noticeable influence on the views of Z. Kossak.*

Key words: Ukrainian nationalism, national liberation movement, ideology, journalism, press, OUN.

Постановка проблеми. Видатний представник українського національно-визвольного руху першої половини ХХ ст. Зенон Коссака (1907–1939) відомий, перш за все, своєю діяльністю в структурах націоналістичного підпілля 1920-х – 1930-х рр. як очільник бойової та організаційної референтур Організації українських націоналістів, організатор й учасник гучних експропріаційних нападів та атентатів, фігурант політичних процесів проти членів українського підпілля і багаторічний в'язень польських тюрем. Водночас досі мало вивченою залишається тема публіцистичної спадщини З. Коссака як одного з представників молодого покоління націоналістичних мислителів, які повпливали на формування і становлення ідеології українського націоналізму в 1930-х рр. Вважаємо, що наявність комплексного дослідження присвяченого теоретико-ідеологічним поглядам З. Коссака, які знайшли своє відображення у його статтях, промовах і нотатках, допоможе краще зрозуміти шляхи розвитку ідеології українського націоналізму та її джерела в першій половині ХХ ст.

Аналіз попередніх досліджень. Для того, щоб краще зрозуміти теоретико-ідеологічні погляди З. Коссака варто спочатку з'ясувати засади націоналістичного вчення прихильником, якого він був. Навколо питання ідеології українського націоналізму незмінно точаться дискусії як на побутовому, так і науковому рівнях. Дослідженню його інтелектуальних джерел, основних постулатів, форм прояву, типологізації та перспектив розвитку присвячено десятки досліджень, фахових публікацій, публічних виступів. Про сутність цієї ідеології розмірковували ще класики українського націоналізму першої половини ХХ ст. Д. Донцов (Донцов, 1926) і М. Сціборський (Сціборський, 2007), праці яких мали формотворче значення і визначальний вплив на світогляд української праворадикальної молоді міжвоєнного періоду, і неодноразово перевидавалися в діаспорі й незалежній Україні. Саме ідеї теоретиків українського націоналізму стали основою на якій розвивали націоналістичне вчення інші мислителі того часу. Часто погляди різних ідеологів націоналізму в узагальненому вигляді викладалися в популяризаторських працях інших авторів (Ткачук, 1940). Найбільш відомим, популяризаторським і водночас ґрунтовним викладом теорії і практики українського націоналізму 1930-х років є праця «Ідея і Чин України» чільного діяча Організації українських націоналістів Дмитра Мирона – «Орлика» (Мирон – «Орлик», 2021).

Варто зазначити, що згадані мислителі радикального спрямування були не єдиними хто кон-

цептуально розвивав ідеологічні засади українського націоналізму. Існували й більш помірковані погляди, які, втім, поєднувала з радикальними засадничою ідеєю побудови Української держави. До таких можна віднести праці С. Рудницького (Рудницький, 1994) і К. Чеховича (Чехович, 2019).

Націоналістична ідеологія першої половини ХХ ст. була динамічною системою, живим організмом, що постійно розвивався, в процесі свого становлення змінювався. Вона проходила різні етапи, зазнавала різних впливів і ухилів. Тож, для правильного розуміння слід розглядати ідеологію українського націоналізму у всій повноті і багатогранності.

Питання пов'язані з українським націоналізмом та його ідеологами висвітлювалися і досліджувалися в діаспорних працях, зокрема Ю. Бойка (Бойко, 1951), Р. Єндика (Єндик, 1955), М. Сосновського (Сосновський, 1974), І. Лисяка-Рудницького (Лисяк-Рудницький, 1994а: 247–259; Лисяк-Рудницький, 1994b: 489–496). Окремо слід виділити книгу О. Мотиля (Motyl, 1980), яка стала класичною у висвітленні теми зародження й становлення українського націоналізму. Класичною вважається і праця дослідника зі США Джона Армстронга (Armstrong, 1963).

В радянський період націоналізм з ідейних міркувань трактувався винятково негативно, а праці присвячені його висвітленню мали тенденційний характер. Тільки після відновлення незалежності України розпочалися ґрунтовні дослідження націоналізму в цілому і українського націоналізму зокрема. В першу чергу це книги Я. Грицака (Грицак, 1996; Грицак, 2011), Г. Касьянова (Касьянов, 1999; Касьянов, 2003; Касьянов, 2004а:29–42; Касьянов, 2004b: 68–82), М. Мандрик (Мандрик, 2006). Присвячені генезі та розвитку радикальної течії українського націоналізму періоду між двома світовими війнами дослідження О. Зайцева (Зайцев, 2000: 86–104; Зайцев, 2013; Зайцев, 2014; Зайцев, 2023). Теоретико-методологічне значення для висвітлення ідеології ОУН мають праці В. Муравського (Муравський, 2006) про Конгрес українських націоналістів 1929 року, А. Яців (Яців, 2010: 91–108) про роль харизми в ідеології ОУН, В. Пастушина (Пастушин, 2019) про ідею державності України на сторінках офіційних видань ОУН. Виділяються напрацювання О. Сича (Сич, 2005: 230–251; Сич, 2008; Сич, 2020) про одного з найяскравіших ідеологів українського націоналізму С. Ленкавського. Різносторонньому висвітленню теми націоналізму повністю присвячено два числа журналу «Україна модерна» (Україна модерна, 2013; Україна модерна, 2014). Варто згадати і про Фаховий висновок робочої групи українських істориків при

Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА (Фаховий висновок, 2005), в якому окремо звернено увагу на питання ідеології ОУН.

Для дослідження поглядів ідеологів націоналізму потрібно працювати з їхніми текстами. З цієї точки зору позитивним є видання в незалежній Україні антологій праць світових класиків націоналізму, а також провідних українських мислителів правого спрямування (Проценко, Лісовий, 2000; Рог, 2010; Рог, 2011).

На сьогоднішній день в українській історіографії немає спеціальних праць присвячених дослідженню публіцистичної спадщини та ідеологічних поглядів З. Коссака. Більшість його відомих текстів була перевидана в діаспорному збірнику «Коссака, Охримович, Тураш» у 1968 р. (Коссака, 1968). На батьківщині чи не єдиним виданням творів З. Коссака є брошура 2007 р. дрогобицького літературознавця і публіциста О. Багана, яка фактично є передруком зі згаданого діаспорного видання з передмовою і коментарями упорядника. Постаті З. Коссака і темі українського націоналізму загалом О. Баган присвятив кілька своїх статей і книг (Баган, 1994; Баган, 2006: 1–2; Баган, 2007а: 8–13; Баган, 2007б). Один із нарисів З. Коссака був поміщений до найновішої антології вибраних текстів ідеологів українського націоналізму (Коссака, 2010: 121–126). Варто згадати також статтю дослідника В. Мороза (Мороз, 2013: 6) присвячену з'ясуванню авторства «44 правил життя українського націоналіста», яке приписують З. Коссаку.

Метою статті є зібрати і систематизувати публіцистичну спадщину З. Коссака, з'ясувати фактори, які повпливали на формування світогляду проаналізувати політичні та ідеологічні погляди.

Виклад основного матеріалу. Дитячі та юнацькі роки Зенон Коссака припали на період Першої світової війни (1914–1918) та національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. Смерть батька у 1915 р. й період відродження української державності 1918–1919 рр. не могли не повпливати на становлення особистості та формування світогляду видатного в майбутньому представника націоналістичного руху.

За спогадами молодших брата Богдана і сестри Олени літературний талант у Зенона Коссака почав проявлятися ще з дитинства. Під впливом розповідей своїх дядьків Григорія, Івана та Василя, які були командирами в підрозділі Українських січових стрільців і їхніх товаришів, які часто під час відпусток з фронтів Першої світової війни відвідували хату дідуся і бабусі Зенона, в будинку яких жив

хлопець, він почав цікавитися суспільно-політичним життям. Малий хлопчина з великим інтересом прислуховувався до розмов старших. Почуті від фронтовиків історії про воєнне життя, переплетені з анекдотами та стрілецькими піснями настільки зворушили дитячу уяву, що під їх впливом десятирічний Зенон написав своє перше в житті оповідання. Присвячено воно було воєнній тематиці. Цей перший твір З. Коссака його родичі зберігали як пам'ять про нього разом із листами Зенона написаними з ув'язнення, ідеологічними статтями і навіть рукописами деяких неопублікованих художніх новел. Однак, на жаль, вони не вціліли (Зенон Коссака, 1968: 20). Таким чином, перші проби пера З. Коссака можемо віднести приблизно до 1917 р.

Під час навчання в Дрогобицькій приватній гімназії ім. І. Франка в 1921–1926 рр. Зенону особливо легко вдавалися завдання на вільні та літературні теми (Зенон Коссака, 1968: 21). Учні класу в якому навчався З. Коссака були патріотично налаштовані, оскільки їх дитинство припало на період Української революції та існування української державності. Гімназисти не мали ще чітких політичних поглядів але в їх середовищі сформувалися два ідейні напрямки: орієнтація на культурницьку і т.зв. позитивну працю, з одного боку, і на революційні методи боротьби і підготовку до майбутнього повстання, з іншого. Саме цю другу позицію палко обстоював в розмовах з однокласниками Зенон, мотивуючи що без боротьби незалежність сама не прийде (Драган, 1968: 31–33). Вже у старшому віці З. Коссака мав можливість виступати з доповідями в стінах рідної гімназії. В своїх промовах він часто як приклад наводив польські національно-визвольні повстання ХІХ ст., які хоч і зазнавали невдач але підготували ґрунт для майбутнього відродження Польської держави. Один зі своїх виступів він закінчив висновком: «Нам треба жертв!» (Гладилович, 1968: 46–50), який ймовірно треба розуміти в сенсі самопожертви. Будучи учнем і одночасно належачи до структур націоналістичного підпілля З. Коссака, крім інших обов'язків підпільника, ще й виголошував ідеологічні доповіді для молоді у сусідніх з Дрогобищем селах куди діставався пішки, часто долаючи такі перепони, як бурі або снігові замети і навіть напади хуліганів, з якими, втім, міг сам впоратися (Зенон Коссака, 1968: 21).

Як член ПЛАСТу він був активним в діяльності цієї скаутської організації. Свою участь у ПЛАСТі З. Коссака поєднував із роботою в структурах націоналістичного підпілля. Наприклад у липні 1927 р. З. Коссака разом зі Степаном Бандерою та Степаном Охримовичем в одностроях плас-

тунів завітали до пансіонату «Стахова Воля» на популярному в міжвоєнний період серед українських націоналістів курорті в с. Гребенів поблизу м. Сколе. Тут вони нелегально розповсюджували підпільні видання, зокрема офіціоз Української військової організації «Сурма». А також надруковані на циклостилі націоналістичні журнали для молоді, які самі редагували. Увечері юнаки провадили розмови й дискусії на політичні та ідеологічні теми з гостями пансіонату, серед яких були українські громадські та політичні діячі, письменники, послі (депутати) до польського сейму (Гікавий, 1968: 40–44).

В спогадах пластуна і діяча націоналістичного руху Адольфа Гладилевича знаходимо згадку про виступ З. Коссака на Пластовій зустрічі третьої Верховинської округи під час Зелених свят 1928 р. в Підбужі на Дрогобиччині. Зенон виголосив палку промову, яка закінчувалася словами: «Десять років тому воскресла Українська держава й Українська армія! Дай Боже, щоб за десять років Україна була знову самостійна й щоб знов воскресла Українська армія! Майбутній Українській армії тричі: слава!». Слухачі промови теж почали вигукувати «слава» і підхопивши Зенона понесли його на руках (Гладилевич, 1968: 46–50).

Часто виступав і на заходах присвячених річницям визначних подій Української революції 1917–1921 рр. Вдалося віднайти інформацію про характер і зміст деяких публічних виступів З. Коссака. Восени 1928 р. на запрошення відомого громадсько-політичного діяча і в майбутньому президента УНР в екзилі Степана Витвицького З. Коссака в Дрогобичі виступив на святкових заходах присвячених десятій річниці Листопадового чину 1-го листопада 1918 р. Його запальний виступ завершувався словами: «Ми всі підєм у підпілля!» (Гладилевич, 1968: 46–50). 18–19 грудня 1929 р. у Львові в будинку на вул. Бляхарській, 11 відбувся VII-й з'їзд Уладу українських старших пластунів, який мав дорадчий характер і був першим на якому не було обрано керівництво УУСП. В перший день з'їзду З. Коссака, як старший пластун, прочитав свій реферат про «Ідеологію УУСП» (за іншими даними він називався «Ідеологічні основи діяльності пластового куріня»). Серед виступаючих були також Дмитро Донцов, Володимир Старосольський, Володимир Янів та ін. (Сова, 2019: 623–630; Два з'їзди, 1930: 27–28). 30 серпня 1930 р. в Дрогобичі відбулися збори присвячені десятій річниці визволення Українською галицькою армією Києва. На святі колишні старшини УГА Осип Станімир, Михайло Гнатів, а також професор Николфорук

виголошували доповіді та розповідали свої спогади. Сходина скликала Студентська секція товариства «Підгір'я» і З. Коссака, як її голова підписував запрошення. Водночас польська поліція вважала святкування прикриттям для виступу самого Зенона, який нібито мав виголосити реферат про ідеологію ОУН (Книш, 1973: 355–360).

За спогадами однокласника З. Коссака Романа Драгана (1907–1998) (в майбутньому письменника, лінгвіста і українського громадсько-культурного діяча в Австралії, молодшого брата знаменитого мистецтвознавця Михайла Драгана), він разом із Володимиром Кобільником (1904–1945) (згодом чільним діячем ОУН, обласним провідником ОУН Дрогобиччини) під час канікул скликали збори активних українців випускників гімназій і студентів у Дрогобичі для створення тут осередку ОУН. З. Коссака теж брав у них участь, висунувши власні пропозиції, які розходилися із резолюціями підготованими заздалегідь. Він закидав ініціаторам відсутність принципів безкомпромісної боротьби з окупантами. У результаті збори не прийняли жодних резолюцій, щоб не провокувати конфлікту й ухвалили взяти до розгляду обидві резолюції для подальшої праці, яку власне і продовжував здійснювати Зенон (Драган, 1968: 31–33). Час проведення цих зборів встановити важко, оскільки з біографічних довідок на Р. Драгана випливає, що він переїхав в УСРР у 1928 р. (Маркусь, 1995: 75) тобто ще до виникнення ОУН. Ймовірно в спогадах є певні помилки або мова насправді йшла не про ОУН, а про якийсь інше націоналістичне об'єднання, або помилка власне в біографічних відомостях Р. Драгана. Зрештою, сумнівно, щоб для створення осередку підпільної організації, якою була ОУН, скликали збори, порушуючи правила конспірації.

Дрогобицько-бориславський нафтовий басейн був одним із регіонів із найбільшою кількістю промислових робітників на західно-українських землях. Цей факт повпливав на формування особистості та світогляду З. Коссака. Виростаючи серед українського робітництва Дрогобиччини, Зенон одним з перших серед націоналістичних діячів зрозумів значення соціальної проблематики та роль робітничого класу для українського національно-визвольного руху. Саме в поширенню націоналістичних ідей серед українського пролетаріату і молоді полягала значна частина його підпільної роботи на Дрогобиччині (Вересняк, 1968: 37). З. Коссака часто виступав з доповідями на ідеологічні й суспільно-політичні теми в товаристві «Робітнича громада ім. Івана Франка», в якому гуртувались свідоміші українські робітники

Дрогобича та околиць. Попри те, що організація перебувала під впливом ідей лівого спрямування її члени вважали себе українськими патріотами і докладалися до розбудови українського громадського і культурного життя в регіоні. Ймовірно, вперше Зенон познайомився з діяльністю цієї організації ще будучи учнем або студентом, користуючись послугами бібліотеки ім. І. Франка, що функціонувала при «Робітничій громаді». Бібліотека, нараховуючи кілька тисяч томів, була однією з найбільших українських книгозбірень в Дрогобичі, яку відвідували вчителі та учні українських шкіл міста (Дуб, 1973: 598–600).

Цікавими з цієї точки зору є неопубліковані спогади відомого діяча комуністичного руху на Дрогобиччині й співучня З. Коссака в дрогобичській приватній гімназії Івана Сивохіпа (1907–1991). Зокрема, у них зберігся такий опис: «Була у мене одна зустріч з одним товаришем з гімназії Коссаком Зеноном. Сам він підійшов до мене, що мене дуже здивувало, бо наші погляди були різними і ми в гімназії не дружили. Закінчив він гімназію скоріше на рік від мене. Коли я повернувся з ув'язнення, то Коссака, як мені вже було відомо, був знаним активістом націоналістичного руху. Привітавшись зі мною, не таїв, що ми різних поглядів але хотів по деяким питанням зі мною поговорити. Весною 1932 року на курорті в Трускавці ОУН-івці Білас і Данилишин вбили міністра освіти Польщі, пана Голувку (*очевидна помилка Тадеуша Голувку застрелили 29.08.1932 р., і він ніколи не був міністром освіти.* – Н.Ю.). Не можу сьогодні передати повністю нашої розмови з Коссаком, а тривала вона більше двох годин, в яких порушували різні політичні теми, щодо боротьби проти політики польських окупаційних властей. У нас не було і не могло бути спільних поглядів в цих питаннях, в питанні національно-визвольного руху в умовах жорстокого окупаційного режиму, в умовах терору і насильства, в період фашизації всього політичного життя на Західній Україні. Запам'яталось з цієї розмови, коли зайшло питання вбивства міністра Голувки, то Коссака, не скриваючи своїх націоналістичних поглядів, заявив, що він особисто проти цього терору, що він згідний, що терором не можна визволитися з-під польської окупації. Мені стало відомим, що Коссака не тільки зі мною висловлював свої ліві погляди, але він очолював в організації ОУН-івців так зване «ліве крило». Наскільки це було ліве трудно про це мені говорити» (Сивохіп, 1982: 10–11). Згадана розмова відбулася після звільнення І. Сивохіпа з ув'язнення, де він перебував за свої комуністичні погляди. І. Сивохіп вийшов на волю у віці 26 років після 5 років ув'язнення, тобто

мова, ймовірно, йде про 1932 р. Враховуючи, що Коссака теж був в ув'язненні від осені 1931 р. до літа 1932 р., то зустріч могла відбутися в період листопада 1932 р. Необхідно підкреслити, що до цитованих спогадів І. Сивохіпа, як і до будь-якого іншого джерела особового походження, треба ставитися з обережністю порівнюючи й співставляючи з іншими джерелами. Про існування якогось «лівого крила» в цей час в ОУН нічого не відомо, а самого Зенона в прихильності до лівих поглядів ніколи не було помічено. Навпаки, у своїй діяльності З. Коссака відзначався безкомпромісністю, був ворогом всілякого опортунізму, гарним оратором і полемістом, цікавим співрозмовником, вмів схилити людей на свою сторону (Вересняк, 1968: 37). Критикував діяльність Української соціал-демократичної партії. Тож, швидше за все, таку поведінку Зенона можна пояснити тактичними хитростями в спілкуванні з хоча і співучнем, але ідеологічним противником або ж І. Сивохіп мав дуже специфічні уявлення про ліві погляди чи банально допустився помилки, адже спогади були написані у 1982 р. через 50 років після згадуваних подій.

З. Коссакові часто доводилося зустрічатися і дискутувати з політичними діячами лівого спрямування на Дрогобиччині. Хоча не обходилося без вагань і душевної боротьби, однак, він завжди виходив переможцем у дискусіях з ними, оскільки, ґрунтовно вивчивши праці філософів ідеалістичного і матеріалістичного напрямків, мав хорошу теоретичну підготовку. Зенон вмів спокійно і культурно переконувати противників під час дискусій, через що серед них сформувалась і утвердилася думка, що він є чи не єдиним з провідників націоналістичного руху, з яким можна з приємністю подискутувати (Зенон Коссака, 1968: 21).

Щодо представників інших, інколи діаметрально протилежних суспільно-політичних напрямків, З. Коссака теж мав обґрунтовані застереження. Наприклад, під час служби в польській армії Зенон мав палку дискусію зі співслужбовцями-москвофілами, під час якої ледь не викинув опонентів з потяга (Михальцевич, 1968: 35). З прихильниками гетьмана Павла Скоропадського не погоджувався щодо тактики визвольної боротьби, порівнюючи незалежнення України з будівництвом будинку. «Дім ще не збудований і нам найважливіше, як його збудувати, а не, де в ньому стояти мають меблі. Гетьманці зате журяться, де в домі буде стояти стіл чи шафа, а не кажуть, що робити, щоб цей дім мати», – казав З. Коссака (Гладилович, 1968: 46–50).

Саме дискусії з представниками різних ідеологічних напрямків, разом з патріотичним впли-

вами в родині і гімназійному оточенні, відіграли важливу роль у формуванні світогляду З.Коссака (Зенон Коссака, 1968: 21).

З. Коссака належав до числа провідних діячів українського студентства. Він мріяв вивчати політичні науки або журналістику, але не маючи коштів на дороговартісну освіту, вступив на юридичний факультет Львівського університету, навчання на якому потребувало порівняно невеликих витрат і дозволяло поєднувати освітній процес з підпільною діяльністю (Зенон Коссака, 1968: 21). Під час навчання у Львові він часто бував в Академічному домі (нині вул. М. Коцюбинського, 21) – гуртожитку для українців-студентів, що навчалися в різних вищих закладах освіти Львова. Водночас, Академічний дім був одним із центрів громадського життя українських студентів, які гуртувалися тут в різних товариствах і організаціях. Тут же містилася редакція журналу «Студентський шлях». На початку 1930-х рр. провідні позиції в Академічному домі утримували націоналісти. Наприкінці 1920-х – на початку 1930-х рр. в Академічному домі мешкали або побували ледь не всі чільні діячі націоналістичного руху, що навчалися у Львові. Тут регулярно проводилися збори студентів-націоналістів під проводом Богдана Кравціва. Під час однієї такої зустрічі З. Коссака обстоював думку про необхідність злиття націоналістичного руху з військовим (Драган, 1968: 31–33). Саме з середовища Академічного дому, до якого належав З. Коссака, а також С. Бандера, О. Гасин, Д. Грицай, І. Габрусевич, М. Колодзінський, С. Ленкавський, Д. Мирон, І. Мітріга, Я. Старух, Я. Стецько, Р. Шухевич вийшла концепція «перманентної революції» – пропаганда і здійснення постійного й безкомпромісного силового протистояння окупаційній владі, що має перерости у всенародне національно-визвольне повстання, яке приведе до відродження незалежної Української держави (Посівнич, 2023: 64).

Студіюючи право, Зенон водночас займався самоосвітою, поглиблюючи свої знання з різних дисциплін. Під час розмов, що торкалися сфери філософії, він проявляв свої глибокі знання з історії філософських вчень, міг годинами розповідати про античну філософію Давньої Греції та Риму, давати характеристику поглядам А. Шопенгауера, порівнювати і показувати їх відмінності з вченням Ф. Ніцше (Дужий, 2001: 113). Зенон вмів виходити зі складних ситуацій з притаманним йому філософським позитивізмом. Простудіювавши праці Б. Спінози і Г. Лейбніца засвоїв для себе з їх поглядів тільки те, що можна було застосувати для будівництва власної держави (Бажанський,

1986: 59). Був знайомий і перебував під впливом ідей провідного ідеолога українського націоналізму Д. Донцова. За спогадами М. Гікавого З. Коссака брав участь у націоналістичних конференціях у Львові та Стрию, де виступав з доповідями. Серед учасників цих конференцій були такі видатні представники націоналістичного руху як: С. Бандера, В. Бичкович, І. Габрусевич, Михайло і Меланія Кравціви, Богдан Кравців, Р. Кобилицький, С. Ленкавський, Марія Притуляк, С. Охримович, Р. Сушко та інші (Гікавий, 1968: 40–44). Доповіді З. Коссака вирізнялися ідеалістичним світоглядом, який проявлявся зокрема в його статтях в журналі «Студентський шлях» та інших націоналістичних виданнях. Відданий своїм переконанням, він завжди був готовий віддати себе до останку для України. Це було його «діамантовою краплиною щастя» (Бажанський, 1986: 59). Тож цілком закономірно, що будучи інтелектуалом від народження, З. Коссака досить швидко став одним з провідних ідеологів українського націоналізму свого часу (Вересняк, 1968: 37).

Одним з напрямків громадської діяльності З. Коссака була співпраця з молодіжними журналами й участь в студентських організаціях, зокрема в Студентській секції при туристично-спортивному товаристві «Підгір'я» в Дрогобичі, яку він очолював до літа 1932 р. Секція була неофіційним членом напівлегального Союзу українських студентських організацій під Польщею (СУСОП). Незалежно від праці в Студентській Секції багато її членів брало активну участь в культурно-освітньому житті Дрогобича й повіту, в діяльності студентських товариств Львова та інших міст, де вони перебували на навчанні, а також у націоналістичному підпіллі. Заступником Зенона і одночасно референтом преси був поет Михайло Смола. До 1933 р. членами секції були виключно хлопці, студенти й випускники гімназій. Більшість активу становили члени або симпатички ОУН, для яких участь в секції була легальним прикриттям для підпільної діяльності (Кульчицький, 2012: 207–208). Однак, серед інших до цієї громадської організації належали і деякі студент-комуністи, зокрема Мирослав Колодрубєць з Дрогобича, Іван Сивохіп зі с. Добрівляни та його односельць Степан Яворський. Участь представників ворогуючих ідеологічних напрямків (українських націоналістів і комуністів) в секції призводила до напружених ситуацій. Так, наприклад на зборах Студентської секції під час зимових канікул 1931–1932 рр. сталася гостра дискусія між націоналістичною більшістю, очолюваною З. Коссаком і комуністами І. Сивохіпом і С. Яворським, яких

викинули із зали де проходили збори, згодом залишив секцію і М. Колодубець. Водночас З. Коссака залучав прихильну до націоналістичних ідей молодь до активної роботи в організації. Зокрема влітку 1932 р. він запросив випускників гімназії Володимира Черевка, Максима і Адольфа Гладилевичів на зустріч до «Народного Дому» в Дрогобичі (нині службові приміщення Львівського обласного академічного музично-драматичного театру ім. Юрія Дрогобича на вул. І. Мазепи, 16–18), на якій проінформував про завдання Студентської секції й заохочував до праці у ній. На зборах, які відбулися того ж літа головою секції було обрано М. Смола, секретарем В. Черевка, а А. Гладилевича референтом преси. До його обов'язків входило розповсюдження молодіжного журналу «Студентський шлях» і написання для нього повідомлень про діяльність Студентської секції в Дрогобичі (Гладилевич, 1978: 41). Праця в «Студентському шляху» посприяла зближенню видатного в майбутньому націоналістичного діяча Дрогобиччини А. Гладилевича із З. Коссаком, який сам був співробітником цього журналу, друкував там свої статті та мав доступ до не конфіскованих цензурою повнотекстових примірників видання (Гладилевич, 1968: 46–50).

Ім'я З. Коссака не випадково зараховують до числа знакових українських журналістів періоду між двома світовими війнами. Окрім праці в «Студентському шляху» Зенон публікувався або був залучений до роботи в таких виданнях як: підпільний «Бюлетень КЕ ОУН на ЗУЗ», легальних часописах «Студентський вісник», «Літературно-науковий вісник», «Вісник», «Гомін Басейну», а в період свого перебування в Карпатській Україні в газетах «Наступ» і «Свобода». Нажаль більшість його публіцистичної спадщини залишається невідомою, оскільки друкувалася в підпільних націоналістичних виданнях або з метою конспірації не була ним підписана (Тарнавський, 2021: 170, 175).

Відомо, що З. Коссака захоплювався творчістю класиків української літератури, зокрема Т. Шевченка й І. Франка. Серед іншого в творчій спадщині Т. Шевченка Зенон зацікавив використання понять «людей» і «недолюдків». Ця тема спонукала З. Коссака до глибшого вивчення «Кобзаря» з точки зору націоналістичної ідеології. Результатом копіткої праці стала наукова розвідка, яка за спогадами Михайла Гікавого називалася «Шевченко та його твори». Підготовлена до друку незадовго до початку Другої світової війни (приблизно в 1938 – на початку 1939 рр.) вона, на жаль, так і не була опублікована (Гікавий, 1968: 42; Дад, 1952: 13).

Свою працю з ідеологічної підготовки молоді в дусі українського націоналізму З. Коссака продовжував вести навіть в умовах тюремного ув'язнення 1932–1936 рр. Будучи тюремним старостою для українців-націоналістів, що перебували у львівській в'язниці «Бригідки» у 1934 р. він, як «завзятий звеличник» Д. Донцова запровадив обов'язкове вивчення його книги «Націоналізм», яку з великими труднощами вдавалося передати і переховувати в тюремних камерах. Зенон особисто читав лекції з ідеології і філософії для своїх співв'язнів, а для вивчення інших дисциплін, наприклад історії України, обирав когось з ув'язнених хто мав кращий рівень знань (Драган, 1968: 56; Гайвас, 1971: 90).

За спогадами відомого націоналістичного діяча Петра Дужого, який відбував ув'язнення разом зі З. Коссаком, навесні 1934 р. Зенон написав у Львівській тюрмі науковий реферат про філософські основи українського націоналізму. Ця праця була обов'язковою до вивчення всіма ув'язненими там націоналістами, які зачували її напам'ять, щоб передати текст на волю. У 1940 р. на Холмщині П. Дужий випадково зустрівся з одним колишнім політв'язнем – селянином, який міг напам'ять дослівно процитувати цей текст (Дужий, 2001: 113). До наших днів цей реферат З. Коссака зберігся у двох примірниках: перший – на тонкому папері переписаний з оригіналу політв'язнями Василем Крупою і А. Глушком, був винесений на волю в липні 1934 р. Цю статтю-грипис зберіг В. Крупа. Нею в 1939–1941 рр. користувався П. Дужий. 30 червня 1952 р. В. Крупа передав її до архіву Ліги Визволення України в Торонто і текст частково був опублікований у меморіальному збірнику «Коссака, Охримови, Тураш» у 1968 р. Другий примірник під заголовком «Світогляд українського націоналіста» без зазначення дати, але підписаний ім'ям З. Коссака зберігся в Галузевому державному архіві СБУ і з його оцифрованою копією можна ознайомитися на сайті Електронного архіву українського визвольного руху. Цікаво, що цей варіант не містить абзаців опублікованих у діаспорному виданні 1968 р. але разом вони повністю повторюють текст згаданого гриписа винесеного В. Крупою (Уривки, 1968: 111–114; «Грипси», 1934; Світогляд українського націоналіста, 2024). Для самого П. Дужого З. Коссака став справжнім наставником й вчителем націоналістичної ідеології, що відчутно повпливав на становлення його ідеологічних переконань.

Проте найвідомішим текстом З. Коссака без сумніву є «44 правила життя українського націоналіста». Впродовж тривалого часу була поши-

реною думка, що цей текст був складений Зеноном одноосібно під час перебування у тюрмі в м. Вронки. Однак, як аргументовано доводить історик В. Мороз «44 правила...» є спільним творінням видатного ідеолога та діяча ОУН Дмитра Мирона – «Орлика» і З. Коссака, при чому внесок Зенона був швидше допоміжним (Мороз, 2013: 6). Разом з «Декалогом (10 заповідями українського націоналіста)» і «12-ма прикметами характеру українського націоналіста» цей текст входить до т.зв. «Катехизму українця-націоналіста», який були зобов'язані знати всі члени ОУН.

Після виходу на волю в грудні 1936 р. З. Коссака відразу повертається до активної публіцистичної діяльності. Вже у січні 1937 р. в дрогобицькому часописі «Гомін Басейну», що перебував під впливом націоналістів, вийшла його стаття присвячена річниці бою під Крутами. За спогадами члена редакційної колегії А. Гладилевича на прохання Зенона стаття була опублікована без подання прізвища автора. Справді в числі «Гомону басейну» №2 за 15.01.1937 р. на першій шпальті вміщено статтю під назвою «Крути», але вона підписана ініціалами «З [енон].К [оссак].», що дозволяє легко ідентифікувати автора. Правдоподібно першими це встановили дрогобицькі вчені М. Галів та А. Пурий (Гладилевич, 1968: 47; Крути, 1937: 1; Галів, Пурий, 2023а: 59–79; Галів, Пурий, 2023b: 69–89). Того ж 1937 р. Зенон публікує дві статті в журналі «Дорога», який видавався впродовж 1937–1944 рр. і був центральним й єдиним періодичним виданням забороненого ПЛАСТу та близьких до нього Виховних спільнот Української молоді (ВСУМ). За інформацією дослідника українського скаутенгу Ю. Юзича З.Коссака був засновником (або принаймні одним з них) і редактором цього часопису, поміщаючи на його сторінках свої ідилічні нариси (Журнал «Дорога», 2015).

Після звільнення з чергового ув'язнення наприкінці листопада 1938 р. З. Коссака у грудні нелегально вирушив на Закарпаття для участі в розбудові автономної Карпатської України. Увійшов до складу Генерального військового штабу. У Карпатській Січі отримує звання чотаря, а згодом поручника. З. Коссака очолював субреферат ідеології штабу Карпатської Січі. Як ідеологічний субреферент Зенон публікував статті в газетах «Нова Свобода» та «Наступ», писав обіжники, реферати, листівки, співпрацював з партією Українське національне об'єднання, проводив ідеологічні вишколи в Хустському коші. Також безпосередньо займався військовою підготовкою членів Карпатської Січі: викладав на підстаршинському курсі в м. Хусті (11 січня–24 лютого 1939 р.) та був інструктором з медицини та розвідки при

жіночих відділах (Пагіря, 2010: 31, 37, 63). В роботі прагнув бути чесним з людьми, тверезо оцінюючи реальне становище і перспективи українців в нерівній боротьбі за незалежність, водночас не жаліючи себе працював і був вірний своєму обов'язку до кінця. Саме Зенону приписують відповідь на пропозицію німецького консула в Хусті здатися і не чинити опору переважаючим силам угорців, які вторглися на територію Карпатської України. Його фраза: «В українському словнику немає українського відповідника для слова капітуляція» – стала легендарною, вміщаючи в собі всю суть, як особистих світоглядних переконань З. Коссака, так і українського національно-визвольного руху першої половини ХХ ст. А на пропозицію побратимів залишити територію Закарпаття і врятувати своє життя Зенон сказав: «Хтось мусить впасти, щоб жила Україна. [...] Але ж, невже хочете, щоб залишити тих, кого ми виховували, тих прекрасних хлопців, що гинуть заради завтрішньої України... Ні! Ми враз з ними вип'ємо нашу чашу до кінця!» (Щербій, 1968: 72–82). Водночас, варто зазначити, що авторство цього висловлювання в різних варіаціях також приписують керівнику Генерального штабу Карпатської Січі М. Колодзінському.

Загибель З. Коссака 19 березня 1939 р. обірвала його рух в напрямку розвитку теоретичної основи ідеології українського націоналізму та публіцистичній творчості. Більшість його відомої спадщини була перевидана в 1968 р. в діаспорному збірнику «Коссака, Охримова, Тураш», однак не було вказано першоджерел публікацій. Під час дослідницької роботи в фондах Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника вдалося знайти першодруки цих статей, визначити і уточнити час публікації і часописи, в яких вони були видані. Також було віднайдене підписану З. Коссаком, але досі ніде не згадану його статтю «Замітки до дискусії про молодь» в журналі «Студентський шлях», яка до того ж існує в двох варіантах (повнотекстовому і з купюрами польської цензури). Подальші наукові дослідження дозволять знайти й інші тексти авторства З. Коссака. Підсумовуючи, на сьогодні відомі такі статті й ідеологічні праці З.Коссака в хронологічній послідовності:

1. «Професійність студентських секцій» – надрукована в часописі «Студентський шлях» (Одnodнівка), березень 1931 р., с. 9–11, підписана автором;

2. «Проблема проводу в Івана Франка» – присвячена 15-й річниці з дня смерті Каменяра, опублікована в журналі «Студентський шлях», Ч. 1–2 за травень–червень 1931 р., підписана автором;

3. «Українське робітництво і УСДП» – стаття поміщена у Літературно-науковому віснику, вересень 1931 р., підписана автором;

4. «Замітки до дискусії про молодь» – публікація вийшла в студентському націоналістичному журналі «Студентський шлях», Ч. 9–10 (17–18) за вересень–жовтень 1932 р., с. 192–198. Стаття, підписана автором, опублікована в двох варіантах: один повний, другий з пропущеним абзацом, який не пропустила польська цензура;

5. Написана навесні 1934 р. в ув'язненні праця про націоналізм, збережена в грипсі і машинописі (зі вказівкою авторства З.Коссака) під назвою «Світогляд українського націоналіста»;

6. «44 правила життя українського націоналіста» складені в співавторстві з Дмитром Мироном – «Орликом», найімовірніше в період кін. 1934–листопад 1936 рр. в ув'язненні в тюрмі у Вронках;

7. Неопубліковані і не збережені оповідання, пісні, вірші, написані в різні періоди життя в різних місцях, а також поезія, яка починалася словами «О, мій Боже – Воле!..» продекламована автором на Свят-Вечір (6 січня) 1935 р. в тюрмі у Вронках;

8. «Крути» – написана після виходу з тюрми в грудні 1936 р., опублікована в регіональній дрогобицькій газеті «Гомін басейну», № 2 за 15.01.1937 р., с. 1., підписана «З [енон].К [оссака].»;

9. «Плекаймо силу» – стаття в молодіжному журналі «Дорога», який видавав ПЛАСТ, Ч. 2 за червень 1937 р. с. 2, без підпису; републікована зі вказанням авторства З. Коссака в підпільному журналі «Юнак», Ч. 15. 1943 р., с. 2–3;

10. «Радість творчого життя» – нарис виданий в журналі «Дорога», Ч. 5 за грудень 1937 р. с. 4, підписана «К [оссака]»;

11. «Шевченко та його твори» – праця присвячена дослідженню з націоналістичної точки зору постаті Т. Шевченкова та його творів, готувалася до публікації у 1938–1939 рр., не була надрукована, текст не віднайдено або й не зберігся.

Висновки. Тема ідеології українського націоналізму широко висвітлена в численних публікаціях,

водночас в українській історіографії немає фахових спеціальних праць присвячених дослідженню публіцистичної спадщини та ідеологічних поглядів З. Коссака. Більшість його відомих текстів поміщено в діаспорному збірнику «Коссака, Охримович, Тураш» 1968 р. і перевидано дрогобицьким дослідником О. Баганом в окремій брошурі.

На становлення особистості З. Коссака повпливали пережиті в дитячі роки смерть батька, події Першої світової війни (1914–1918) й період відродження української державності 1918–1919 рр. Важливу роль у формуванні світогляду З. Коссака відіграли патріотичні впливи в родині і гімназійному оточенні, дискусії з представниками різних ідеологічних напрямків.

З. Коссака був обізнаний з працями світових філософів, мав хорошу теоретичну підготовку, виступав з доповідями на політико-ідеологічні теми, як вроджений інтелектуал швидко став одним з провідних ідеологів українського націоналізму свого часу. До представників інших ідеологічних течій ставився з застереженням або негативно, водночас в спілкуванні намагався бути тактовним, вмів спокійно і аргументовано переконувати противників під час дискусій. Особливу увагу приділяв робітничому питанню, одним з перших серед націоналістичних діячів зрозумів значення соціальної проблематики та роль робітничого класу для українського національно-визвольного руху. Виступав за активні дії і був прихильником силових методів національно-визвольної боротьби. Помітний вплив на погляди З. Коссака мали праці Д. Донцова.

Літературний талант почав проявляти у віці десяти років, перші художні твори написав у 1917 р. Писав оповідання, пісні, вірші, які, на жаль не збереглися. У публіцистичній діяльності виділяються два етапи піднесення: 1931 р. і 1937 р. Не переставав писати ідеологічних праць навіть перебуваючи в ув'язненні. Ранні тексти З. Коссака більш радикальні і прагматичні, пізні – виваженіші й сповнені ідеалістичного пафосу. З. Коссака був відданий своїм переконанням аж до смерті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. «Грипси» – таємні листи Зенона Коссака з Львівської тюрми «Бригідки». URL: <https://ounuis.info/fonds/territorial-executive-oun-in-canada-f-3/715/hrypsy-taiemni-lysty-zenona-kossaka-z-lvivskoi-tiurny-bryhidky.html>. (дата звернення: 08.04.2024).
2. Баган О. Зенон Коссака. Вічна актуальність націоналізму. Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 2007. 26 с.
3. Баган О. Зенон Коссака: як буде відзначено 100-річчя національного героя?. *Літопис Бойківщини: журнал, присвячений дослідям історії, культури і побуту бойківського племені*. Видає Товариство «Бойківщина» ЗСА-Канада-Україна, 2007. Ч. 1/ 72 (83). С. 8–13.
4. Баган О. Націоналізм і націоналістичний рух. Історія та ідеї. Дрогобич: «Відродження», 1994. 192 с.
5. Баган О. Що ми зробили для Коссака. *Галицька зоря*. 27.09.2006. С. 1–2.
6. Бажанський М. Зенон Коссака, Михайло Колодзінський і їх друзі, що загинули за Карпато-Українську державу. *Дрогобиччина – земля Івана Франка*. Нью - Йорк - Париж - Сідней - Торонто, 1986. Т. III. С. 58–65; ця ж стаття републікована у: дрогобицькій газеті *Галицька зоря*. 1991. 15, 19 березня.

7. Бажанський М. Моя карпатська Україна. Київ – Нью-Йорк: «Світовид», 1995. С. 20–31.
8. Бойко Ю. Основи українського націоналізму / Ю. Бойко. – [Б. м.]: На чужині, 1951. 128 с.
9. Вересняк В. З. Коссака, якого я знав. *Коссака, Охримович, Тураш*. Торонто: ЛВУ, 1968. С. 37–39.
10. Гайвас Я. Воля ціни не має. Торонто: «Срібна сурма», 1971. С. 90.
11. Галів М., Пурій А. Культурно-просвітницьке життя Дрогобиччини за матеріалами газети «Гомін Басейну»/«Гомін Краю» (1937–1938). *Axis Europae*, 2023. №3. С. 69–89.
12. Галів М., Пурій А. Газета «Гомін Басейну»/«Гомін Краю» (1937–1938): характеристика часопису. Пресознавство. *Press Studies*. Науковий журнал Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України, 2023. №2, С. 59–79.
13. Гікавий М. Зенон Коссака – український націоналіст. *Коссака, Охримович, Тураш*. Торонто: ЛВУ, 1968. С. 40–44.
14. Гладилевич А. Зенон Коссака (Уривок зі спогадів). *Коссака, Охримович, Тураш*. Торонто: ЛВУ, 1968. С. 46–50.
15. Гладилевич А. Дрогобичька студентська секція в 1931–1936 роках (спогад). *Дрогобиччина – земля Івана Франка*. Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1978. Т. II. С. 41–45.
16. Грицак Я. Страсті за націоналізмом. Стара історія на новий лад. Київ: Критика, 2011. 176 с.
17. Грицак Я. Історія України: формування модерної української нації XIX–XX століття. Київ, Генеза, 1996. 356 с.
18. Дад А. За волю і державність «Срібної землі» (дві постаті). На варті. – Торонто, 1952. Ч.2 (22). С. 10–13.
19. Донцов Д. Націоналізм. Львів: Видавництво «Нове життя»; Жовква: Печатня оо. Василян, 1926. 255 с.
20. Драган А. Там, де людям роги приправляють. *Коссака, Охримович, Тураш*. Торонто: ЛВУ, 1968. С. 52–61.
21. Драган Р. Спомин про Зенка Коссака. *Коссака, Охримович, Тураш*. Торонто: ЛВУ, 1968. С. 30–33.
22. Драган Роман//Енциклопедія української діаспори. (В 7 томах). Т.4 (Австралія-Азія-Африка). /В. Маркусь гол. ред. та ін. Київ-Нью-Йорк-Чикаго-Мельборн. 1995. С. 75.
23. Дуб В. Робітнича громада ім.І.Франка в Дрогобичі. *Дрогобиччина – земля Івана Франка*. Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто. 1973. Т. I С. 598–600.
24. Дужий П. Спогад про Зенона Коссака. *П. Дужий. Українська справа*. Львів:ПТВФ «Афіша», 2001. С. 111–114.
25. Єндик Р. Дмитро Донцов ідеолог українського націоналізму. Мюнхен: Українське Видавництво, 1955. 176 с.
26. З [енон]. К [оссака]. Крути. *Гомін Басейну*. 1937. Ч. 2/3. С. 1.
27. Зайцев О. Український інтегральний націоналізм (1920–1930-ті роки): генеза, еволюція, порівняльний аналіз: дис. док. іст. наук: 07.00.01/ Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів, 2014. 465 с.
28. Зайцев О. Український інтегральний націоналізм (1920–1930-ті роки): Нариси інтелектуальної історії. [Монографія]/Наук. ред. Ярослав Грицак. К.: Критика, 2013. 488 с.
29. Зайцев О. Фашизм і український націоналізм (1920–30-ті рр.) *Незалежний культурологічний часопис «І»*. 2000. Ч. 16. С. 86–104.
30. Зайцев О. Чи був український націоналізм насправді фашистським? URL: <https://uamoderna.com/history/chy-buv-ukrainskuu-natsionalizm-naspravdi-fashystskym>. (дата звернення: 08.04.2024).
31. Звіт команди УУСП про діяльність за період 26 грудня 1929 р. до 26 вересня 1930 р. *Роман Шухевич у громадсько-політичному житті Західної України 1920–1939 рр.: спогади, документи, світлини*/ Упоряд. і відп. ред. Андрій Сова; Центр незалежних історичних студій. Львів: Априорі, 2019. С. 623–630.
32. Зенон Коссака (Розповідь сестри Оленки і брата інж. Богдана). *Коссака, Охримович, Тураш*. Торонто: ЛВУ, 1968. С. 19–21.
33. Історики виклали онлайн український молодіжний журнал «Дорога» 1937–1944 років. URL: <https://www.istpravda.com.ua/short/2015/05/29/148349/> (дата звернення: 08.04.2024).
34. Касьянов Г. Ідеологія ОУН: Історико-ретроспективний аналіз. *Український історичний журнал*. 2004. №1. С. 29–42.
35. Касьянов Г. Ідеологія ОУН: Історико-ретроспективний аналіз. *Український історичний журнал*. 2004. №2. С. 68–82.
36. Касьянов Г. До питання про ідеологію Організації українських націоналістів (ОУН). Аналітичний огляд. К.: Ін-т історії НАН України, 2003. 64 с.
37. Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму. К.: Либідь, 1999. 352 с.
38. Книш З. Городок. Торонто: Срібна сурма, 1973. 552 с.
39. Конгрес Українських Націоналістів 1929 рік. Документи і матеріали / [Упор. В. Муравський]. Львів: ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України, ЦДВР, 2006. 420 с.; іл.
40. Коссака З. Радість творчого життя. *Український націоналізм: Антологія. Т. I*. Видання друге./Упор. В. Рог. К.:ФОП Стебляк О. М., 2010. 381 с.
41. Коссака З. Світогляд українського націоналіста. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/1309>. (дата звернення: 08.04.2024).
42. Коссака, Охримович, Тураш. Торонто: ЛВУ, 1968. 190 с.
43. Кульчицький Юрій Життєвий шлях нашого роду. Дрогобич: видавець Святослав Сурма, 2012. 332 с.
44. Лисяк-Рудницький І. Націоналізм і тоталітаризм *Історичні есе. В 2 т. Том 2*/ Пер. з англ. У. Гавришків, Я. Грицака. К.: Основи, 1994. С. 489–496.
45. Лисяк-Рудницький І. Націоналізм *Історичні есе. В 2 т. Том 2*/ Пер. з англ. У. Гавришків, Я. Грицака. К.: Основи, 1994. С. 247–259.
46. Мандрик М. Український націоналізм: становлення у міжвоєнну добу. К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 2006. 388 с.
47. Мирон-«Орлик», Дмитро Ідея і Чин України. К.: Рейнхаус, 2021. 431 с.

48. Михальцевич І. Разом з Коссаком у війську *Коссак, Охримович, Тураш*. Торонто: ЛВУ, 1968. С. 34–36.
49. Два з'їзди. *Молоде життя*. січень 1930. Ч. 1 (70). С. 27–28.
50. Мороз В. 44 правила життя українського націоналіста. *Шлях перемоги*. 2013. 11 грудня. С. 6.
51. Націоналізм : антологія / Наук. т-во ім. В'ячеслава Липинського; упоряд. О. Проценко, В. Лісовий; літ. ред. Л. Білик. К.: Смолоскип, 2000. 858 с.
52. Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія: Фаховий висновок робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА / НАН України; Інститут історії України. К.: Наук. думка, 2005. 53 с.
53. Пагіря О. Карпатська Січ: військове формування Карпатської України: науково-популярне видання. К.: Темпора, 2010. 152 с.:іл.
54. Пастушин В. М. Ідея державності України в журналах «Сурма» та «Розбудова нації» (міжнародний контекст): дис.канд.наук із соц.комунікацій (док. філософії): 27.00.04 / Львівський нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2019. 208 с.
55. Посівнич М. Воєнно-політична діяльність ОУН в 1929-1939 роках. Тернопіль: Крила, 2023. 368 с., іл.
56. Рудницький С. Чому ми хочемо самостійної України / Степан Рудницький, упоряд., передм. О. І. Шаблія. Львів: Світ, 1994. 416 с.
57. Сивохіп І. Перші дні волі / Сімейний архів Григорія Сивохіпа, м. Дрогобич. 1982. с. 10–11.
58. Сич О. М. Внесок Степана Ленкавського у формування та розвиток ідеології ОУН. *Український визвольний рух*. Львів: Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2005. Збірник 4. С. 230–251.
59. Сич О. М. Степан Ленкавський в історії Організації українських націоналістів (1929-1977 рр.): автореф. дис. канд. іст. наук: 00.07.01. / НПУ ім. М. П. Драгоманова. К., 2008. 20 с.
60. Сич О. М. Сучасний український націоналізм: політологічні аспекти трансформації парадигми: дис. док. політ. наук:23.00.01/Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса, НАН України. К., 2020. 457 с.
61. Сосновський М. Дмитро Донцов. Політичний портрет. З історії розвитку ідеології українського націоналізму. Нью-Йорк, Торонто: Trident International, Inc., 1974. 420 с.
62. Сціборський М. Націократія. Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2007. 112 с.
63. Тарнавський Р. Коссаки (Гриць, Іван, Василь, Йосиф, Зенон). Дрогобич: Посвіт, 2021. 204 с.
64. Ткачук Д. Український націоналізм. Прага: Накладом в-ва «Пробоем», 1940. 15 с. (Народня бібліотека «Наступ» ; чис. 1).
65. Україна модерна. Націоналізм на сході Європи:число на пошану Романа Шпорлюка. Харків: Майдан, 2014. Ч. 21. 222 с.
66. Україна модерна. Фашизм і правий радикалізм на сході Європи. К.:Критика,2013. Ч. 20. 486 с.
67. Український націоналізм: антологія: [у 2 т.] / Орг. Укр. Націоналістів (революційна). Вид. 2-ге. К. : ФОП Стебеляк О. М., 2010–2011.Т. 1 / упоряд. В. Рог. 2010. 381 с.
68. Український націоналізм: антологія: [у 2 т.] / Орг. Укр. Націоналістів (революційна). К.: Укр. Вид. Спілка ім. Юрія Липи, 2010–2011.Т. 2 : до 120-річчя від дня народження Євгена Коновальця / упоряд. В. Рог. 2011. 351 с.: іл.
69. Уривки з написаної в тюрмі праці про український націоналізм. *Коссак, Охримович, Тураш*. Торонто: ЛВУ, 1968. С. 111–114.
70. Чехович К. Християнський націоналізм/ упоряд.: О. Петрук, М. Комариця; наук. ред. та пердм. М. Комариці. Львів: ЛА «Піраміда», 2019. 556 с.
71. Щербій В. Зенон Коссак-Тарнавський поручник Карпатської Січі. *Коссак, Охримович, Тураш*. Торонто: ЛВУ, 1968. С. 22–83.
72. Яців А. Харизма в ідеології ОУН (1920-1930-ті рр.) *Український визвольний рух*. Львів: Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.2012. Збірник 14. С. 91–108.
73. Armstrong J. Ukrainian nationalism. New York – London, Columbia University Pres, 1963. 361 p.
74. Motyl A. The turn to the right: the ideological origins and development of Ukrainian nationalism (1919–1929)/ A. Motyl. New York, 1980. 175 p.

REFERENCES

1. «Hrypsy» – taiemni lysty Zenona Kossaka z Lvivskoi tiumry «Bryhidky» [«Hrypsy» – secret letters of Zenon Kossak from the Lviv «Brygidka» prison]. URL: <https://ounuis.info/fonds/territorial-executive-oun-in-canada-f-3/715/hrypsy-taiemni-lysty-zenona-kossaka-z-lvivskoi-tiumry-bryhidky.html>. [in Ukrainian]. (date of access: 08.04.2024).
2. Bahan O. (2007) Zenon Kossak. Vichna aktualnist natsionalizmu [Eternal relevance of nationalism]. Drohobych: Vydavnycha firma «Vidrodzhennia». 26 [in Ukrainian].
3. Bahan O. (2007) Zenon Kossak: yak bude vidznacheno 100-richchia natsionalnoho heroia? [Zenon Kossak: how will the 100th anniversary of the national hero be celebrated?]. *Litopys Boikivshchyny: zhurnal, prysviachenyi doslidam istorii, kultury i pobutu boikivskoho plemeny. Vydaie Tovarystvo «Boikivshchyna» ZSA-Kanada-Ukraina. – Chronicle of Boykivshchyna: a magazine dedicated to the history, culture and life of the Boykiv tribe. Published by the Society «Boikivshchyna» USA-Canada-Ukraine. Issue.1/ 72 (83).* 8–13. [in Ukrainian].
4. Bahan O. (1994) Natsionalizm i natsionalistychnyi rukh. Istoriia ta idei [Nationalism and the nationalist movement. History and ideas]. Drohobych: «Vidrodzhennia». 192. [in Ukrainian].
5. Bahan O. (27.09.2006) Shcho my zrobyly dlia Kossaka [What we did for Kossak]. *Halytska zoria*. 1–2. [in Ukrainian].

6. Bazhanskyi M. (1986) Zenon Kossak, Mykhailo Kolodzynskyi i yikh druzi, shcho zahynuly za Karpato-Ukrainsku derzhavu [Zenon Kossak, Mykhailo Kolodzynsky and their friends who died for the Carpatho-Ukrainian state]. *Drohobychchyna – zemlia Ivana Franka. Niu-iork – Paryzh – Sydnei – Toronto. – Drohobychchyna is the land of Ivan Franko. – New York-Paris-Sydney-Toronto, Vol. III. 58–65*; the same article was republished in Drohobych newspaper: *Halyska zorya*. 1991. March 15, 19. [in Ukrainian].
7. Bazhanskyi M. (1995) Moia karpatska Ukraina [My Carpathian Ukraine]. Kyiv – Niu-iork: «Svitovyd». 20–31. [in Ukrainian].
8. Boiko Yu. (1951) Osnovy ukrainskoho natsionalizmu [Basics of Ukrainian nationalism]. / Yu. Boiko. – [B. m.]: Na chuzhyni. 128. [in Ukrainian].
9. Veresniak V. Z. (1968) Kossak, yakoho ya znay [Kossak I knew]. *Kossak, Okhrymovych, Turash*. Toronto: LVU. 37–39. [in Ukrainian].
10. Haivas Ya. (1971) Volia tsiny ne maie [Will has no price.]. Toronto: «Sribna surma». 90. [in Ukrainian].
11. Haliv M., Purii A. (2023) Kulturno-prosvitnytske zhyttia Drohobychchyny za materialamy hazety «Homin Baseinu»/«Homin Kraiu» (1937–1938) [The cultural and educational life of Drohobychchyna according to the materials of the newspaper «Homin Baseinu»/«Homin Kraiu» (1937–1938)]. *Axis Europae*, №3. 69–89. [in Ukrainian].
12. Haliv M., Purii A. (2023) Hazeta «Homin Baseinu»/«Homin Kraiu» (1937–1938): kharakterystyka chasopysu [The newspaper «Homin Baseinu»/«Homin Kraiu» (1937–1938): characteristics of the magazine]. *Presoznavstvo. Press Studies. Naukovyi zhurnal Lvivskoi natsionalnoi naukovoï biblioteky im. V. Stefanyka NAN Ukrainy. – Journalism. Press Studies. Scientific journal of the Lviv National Scientific Library named after V. Stefanyka of the National Academy of Sciences of Ukraine*. №2. 59–79. [in Ukrainian].
13. Hikavyi M. (1968) Zenon Kossak – ukrainskyi natsionalist [Zenon Kossak is a Ukrainian nationalist]. *Kossak, Okhrymovych, Turash*. Toronto: LVU. 40–44.
14. Hladylovych A. (1968) Zenon Kossak (Uryvok zi spohadiv) [Zenon Kossak (Excerpt from memoirs)]. *Kossak, Okhrymovych, Turash*. Toronto: LVU. 46–50. [in Ukrainian].
15. Hladylovych A. (1978) Drohobytska studentska sektsiia v 1931–1936 rokakh (spogad) [Student section in Drohobych in 1931-1936 (memory)]. *Drohobychchyna – zemlia Ivana Franka. Niu-iork – Paryzh – Sydnei – Toronto. – Drohobychchyna is the land of Ivan Franko. – New York-Paris-Sydney-Toronto, Vol. II. 41–45*. [in Ukrainian].
16. Hrytsak Ya. (2011) Strasti za natsionalizmom. Stara istoriia na novyi lad [Passion for nationalism. An old story in a new way]. Kyiv: Krytyka. 176 p. [in Ukrainian].
17. Hrytsak Ya. (1996) Istoriia Ukrainy: formuvannia modernoi ukrainskoi natsii XIX-XX stolittia [History of Ukraine: the formation of the modern Ukrainian nation of the XIX-XX centuries]. Kyiv, Geneza. 356 p. [in Ukrainian].
18. Dad A. (1952) Za voliu i derzhavnist «Sribnoi zemli» (dvi postati) [For the will and statehood of the «Silver Land» (two figures)]. Na varti. Toronto. Issue.2 (22). 10–13. [in Ukrainian].
19. Dontsov D. (1926) Natsionalizm [Nationalism]. Lviv : Vydavnytstvo «Nove zhyttia» ; Zhovkva : Pechatnia oo. Vasyliian. 255 p. [in Ukrainian].
20. Drahan A. (1968) Tam, de liudiam rohy prypravliaiut [Where people's horns are fixed]. *Kossak, Okhrymovych, Turash*. Toronto: LVU. 52–61. [in Ukrainian].
21. Dragan R. (1968) Spomyn pro Zenka Kossaka [Memory of Zenko Kossak]. *Kossak, Okhrymovych, Turash*. Toronto: LVU. 30–33. [in Ukrainian].
22. Dragan Roman (1995) Entsyklopediia ukrainskoi diiaspory. (V 7 tomakh). T. 4 (Avstraliia-Aziia-Afryka) [Encyclopedia of the Ukrainian diaspora. (In 7 volumes). Vol. 4 (Australia-Asia-Africa)]. /V. Markus hol. red. ta in. Kyiv-Niu-York-Chykago-Melborn. 75. [in Ukrainian].
23. Dub V. (1973) Robitnycha hromada im.I.Franka v Drohobychi [Working community named after I. Franko in Drohobych]. *Drohobychchyna – zemlia Ivana Franka. Niu-York – Paryzh – Sydnei – Toronto. – Drohobychchyna is the land of Ivan Franko. – New York-Paris-Sydney-Toronto, Vol. I. 598–560*.
24. Duzhyi P. (2001) Spohad pro Zenona Kossaka [Memory of Zenon Kossak] *P. Duzhyi. Ukrainska sprava*. Lviv:PTVF «Afisha». 111–114. [in Ukrainian].
25. Iendyk R. (1955) Dmytro Dontsov ideoloh ukrainskoho natsionalizmu [Dmytro Dontsov is an ideologue of Ukrainian nationalism]. Miunkhen: Ukrainske Vydavnytstvo. 176 p. [in Ukrainian].
26. Z [enon]. K [ossak]. Kruty. *Homin Baseinu*. 1937. Issue. 2/3. P 1. [in Ukrainian].
27. Zaitsev O. (2014) Ukrainskyi intehralnyi natsionalizm (1920–1930-ti roky): heneza, evoliutsiia, porivnialnyi analiz: dys. dok. ist. nauk: 07.00.01/ In-t ukrainoznavstva im. I. Krypyakevycha NAN Ukrainy. Lviv. [Ukrainian integral nationalism (1920–1930s): genesis, evolution, comparative analysis: dissertation. doctor historical Sciences: 07.00.01]/ Institute of Ukrainian Studies named after I. Krypyakevych, National Academy of Sciences of Ukraine, Lviv] 465 p [in Ukrainian].
28. Zaitsev O. (2013) Ukrainskyi intehralnyi natsionalizm (1920–1930-ti roky): Narysy intelektualnoi istorii. [Monohrafiia]/Nauk. red. Yaroslav Hrytsak [Ukrainian Integral Nationalism (1920s–1930s): Essays on Intellectual History. [Monograph]/Science. ed. Yaroslav Hrytsak]. K.: Krytyka. 488 p. [in Ukrainian].
29. Zaitsev O. (2000) Fashyzm i ukrainskyi natsionalizm (1920–30-ti rr.) [Fascism and Ukrainian nationalism (1920–30 s)] *Nezalezhnyi kulturolohichnyi chasopys «I»*. Issue. 16. P. 86–104. [in Ukrainian].
30. Zaitsev O. Chy buv ukrainskyi natsionalizm naspravdi fashystskym? [Was Ukrainian nationalism really fascist?] URL:<https://uamoderna.com/history/chy-buv-ukrainskyi-natsionalizm-naspravdi-fashystskym>. [in Ukrainian]. (date of access: 08.04.2024).

31. Zvit komandy UUSP pro diialnist za period 26 hrudnia 1929 r. do 26 veresnia 1930 r. (2019) [Report of the UUSP team on activities for the period from December 26, 1929 to September 26, 1930]. *Roman Shukhevych u hromadskopolitychnomu zhytti Zakhidnoi Ukrainy 1920–1939 rr.: spohady, dokumenty, svitlyny/ Uporiad. i vidp. red. Andrii Sova. – Roman Shukhevych in the social and political life of Western Ukraine 1920–1939: memories, documents, photos/ Ed. and resp. ed. Andriy Sova Tsentri nezaleznykh istorychnykh studii. Lviv: Apriori.*. 623–630. [in Ukrainian].
32. Zenon Kossak (1968) (Rozpovid sestry Olenky i brata inzh. Bohdana) [Zenon Kossak (The story of sister Olenka and brother engineer Bohdan)]. *Kossak, Okhrymovych, Turash*. Toronto: LVU. 19–21. [in Ukrainian].
33. Istoriyky vyklady online ukraïnskyi molodizhnyi zhurnal «Doroha» 1937–1944 rokiv [Historians published online the Ukrainian youth magazine «Doroha» from 1937–1944]. URL: <https://www.istpravda.com.ua/short/2015/05/29/148349>. [in Ukrainian]. (date of access: 08.04.2024).
34. Kasianov H. (2004) Ideolohiia OUN: Istoryko-retrospektyvnyi analiz [Ideology of the OUN: Historical and retrospective analysis]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. – Ukrainian historical magazine №1*. P. 29–42. [in Ukrainian].
35. Kasianov H. (2004) Ideolohiia OUN: Istoryko-retrospektyvnyi analiz [Ideology of the OUN: Historical and retrospective analysis]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. – Ukrainian historical magazine №2*. P. 68–82. [in Ukrainian].
36. Kasianov H. (2003) Do pytannia pro ideolohiiu Orhanizatsii ukraïnskykh natsionalistiv (OUN). Analitychnyi ohliad [Regarding the ideology of the Organization of Ukrainian Nationalists (OUN). Analytical review]. K.: In-t istorii NAN Ukrainy. 64 p. [in Ukrainian].
37. Kasianov H. (1999) Teorii natsii ta natsionalizmu [Theories of nation and nationalism]. K.: Lybid, 352 p. [in Ukrainian].
38. Knysh Z. (1973) Horodok. Toronto: Sribna surma. 552 p. [in Ukrainian].
39. Konhres Ukraïnskykh Natsionalistiv 1929 rik. Dokumenty i materialy (2006) [Congress of Ukrainian Nationalists, 1929. Documents and materials / [Ref. V. Muravskiy]. Lviv: LNB named after V. Stefanyka of the National Academy of Sciences of Ukraine, Liberation Movement Research Center] / [Upor. V Muravskiy]. Lviv: LNB im. V. Stefanyka NAN Ukrainy, TsDVR. 420 p.; il. [in Ukrainian].
40. Kossak Z. (2010) Radist tvorchoho zhyttia [The joy of creative life]. *Ukrainskyi natsionalizm: Antolohiia*. T. 1. Vydannia druhe./Upor. V. Roh. K.:FOP Stebliak O. M. – Ukrainian nationalism: Anthology. Vol. 1. Second edition./Ref. V. Rog. 381 p. [in Ukrainian].
41. Kossak Zenon Svitohliad ukraïnskoho natsionalista [Worldview of a Ukrainian nationalist]. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/1309>. [in Ukrainian]. (date of access: 08.04.2024).
42. Kossak, Okhrymovych, Turash. (1968) Toronto: LVU, 190 P. [in Ukrainian].
43. Kulchytskyi Yurii (2012) Zhyttievyi shliakh nashoho rodu [The life path of our family]. Drohobych: vydavets Sviatoslav Surma. 332 p. [in Ukrainian].
44. Lysiak-Rudnytskyi I. Natsionalizm i totalitaryzm Istorychni ese. V 2 t. Tom 2/ Per. z anhl. U. Havryshkiv, Ya. Hrytsaka [Lysiak-Rudnytskyi I. Nationalism and totalitarianism Historical essays. In 2 vols. Volume 2]. – Trans. from English U. Havryshkiv, Ya. Hrytsak. K.: Osnovy. P. 489–496. [in Ukrainian].
45. Lysiak-Rudnytskyi I. (1994) Natsionalizm Istorychni ese. V 2 t. Tom 2/ Per. z anhl. U. Havryshkiv, Ya. Hrytsaka [Lysiak-Rudnytskyi I. Nationalism and totalitarianism Historical essays. In 2 vols. Volume 2]. – Trans. from English U. Havryshkiv, Ya. Hrytsak. K.: Osnovy. P. 247–259. [in Ukrainian].
46. Mandryk M. (2006) Ukraïnskyi natsionalizm: stanovlennia u mizhvoïennu dobu [Ukrainian nationalism: formation in the interwar period].K.: Vyd-vo im. Oleny Telihiy. 388 p. [in Ukrainian].
47. Myron-«Orlyk», Dmytro (2021) Ideia i Chyn Ukrainy [The idea and action of Ukraine]. K.: Reinskhaus. 431 p. [in Ukrainian].
48. Mykhaltsevych I. (1968) Razom z Kossakom u viisku [Together with Kossak in the army]. *Kossak, Okhrymovych, Turash*. Toronto: LVU. P. 34–36. [in Ukrainian].
49. Dva zizdy (1930) [Two congresses.]. *Molode zhyttia*. Issue. 1 (70). 27–28. [in Ukrainian].
50. Moroz V. (2013. 11 hrudnia) 44 pravyla zhyttia ukraïnskoho natsionalista [44 rules of life of a Ukrainian nationalist]. *Shliakh peremohy*. P. 6. [in Ukrainian].
51. Natsionalizm: antolohiia (2000) [Nationalism: an anthology]./ Nauk. t-vo im. Viacheslava Lypynskoho; uporiad. O. Protsenko, V. Lisovyi ; lit. red. L. Bilyk. – Science society named after Vyacheslav Lipinskyi; compilers O. Protsenko, V. Lisovyi; literary. editor. L. Bilyk. K.: Smoloskyp. 858 p. [in Ukrainian].
52. Orhanizatsiia ukraïnskykh natsionalistiv i Ukraïnska povstanska armii: Fakhovyv wysnovok robochoi hrupy istorykiv pry Uriadovii komisii z vyvchennia diialnosti OUN i UPA (2005) [The Organization of Ukrainian Nationalists and the Ukrainian Insurgent Army: Expert Opinion of the Working Group of Historians at the Governmental Commission for the Study of the Activities of the OUN and UPA]. NAN Ukrainy; Instytut istorii Ukrainy. – National Academy of Sciences of Ukraine; Institute of History of Ukraine. K.: Nauk. dumka. 53 p. [in Ukrainian].
53. Pahiria O. (2010) Karpatska Sich: viiskove formuvannia Karpatskoi Ukrainy: naukovo-populiarne vydannia [Carpathian Sich: military formation of Carpathian Ukraine: popular science edition]. K.: Tempora. 152 p.;il. [in Ukrainian].
54. Pastushyn V. M. (2019) Ideia derzhavnosti Ukrainy v zhurnalakh «Surma» ta «Rozbudova natsii» (mizhnarodnyi kontekst): dys.kand.nauk iz sots.komunikatsii (dok. filosofii): 27.00.04 [The idea of Ukrainian statehood in the magazines «Surma» and «Building the Nation» (international context): Dissertation of Candidate of Sciences in Social Communications (Doctor of Philosophy): 27.00.04]. Lvivskyi nats. un-t im. I. Franka. – Lviv National University named after I. Franko. Lviv. 208 p. [in Ukrainian].
55. Posivnych M. (2023) Voïenno-politychna diialnist OUN v 1929–1939 rokakh [Military and political activities of the OUN in 1929–1939]. Ternopil: Kryla. 368 p., il. [in Ukrainian].

56. Rudnytskyi S. (1994) Chomu my khochemo samostiinoi Ukrainy [Why do we want an independent Ukraine?]/ Stepan Rudnytskyi, uporiad., peredm. O. I. Shabliia. – edited, preface O. I. Shabliia. Lviv: Svit. 416 p.
57. Syvokhip I. (1982) Pershi dni voli [The first days of freedom]/ Simeinyi arkhiv Hryhoriia Syvokhipa. – Family archive of Grigoriy Sivokhip, Drohobych. 10–11. [in Ukrainian].
58. Sych O. M. (2005) Vnesok Stepana Lenkavskoho u formuvannia ta rozvytok ideolohii OUN [The contribution of Stepan Lenkavskyi to the formation and development of the ideology of the OUN. *Ukrainian liberation movement*. Lviv: Center for Studies of the Liberation Movement, Institute of Ukrainian Studies named after I. Krypyakevych of the National Academy of Sciences of Ukraine. Collection 4]. *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh*. Lviv: Tsentr doslidzhen vyzvolnoho rukhu, Instytut ukraїnoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy. Zbirnyk 4. 230–251. [in Ukrainian].
59. Sych O. M. Stepan (2008) Lenkavskyi v istorii Orhanizatsii ukrainskykh katsionalistiv (1929-1977 rr.): avtoref. dys. kand. ist. nauk: 00.07.01. [Stepan Lenkavskyi in the history of the Organization of Ukrainian Nationalists (1929-1977): autoref. theses. candidate historical Sciences: 00.07.01.]/NPU im. M. P. Drahomanova. – National Pedagogical University named after M. P. Drahomanov. K., 20 p. [in Ukrainian].
60. Sych O. M. (2020) Suchasnyi ukrainskyi natsionalizm: politolohichni aspekty transformatsii paradyhmy: dys. dok. polit. nauk:23.00.01 [Modern Ukrainian nationalism: political science aspects of paradigm transformation: dissertation. doctor political Sciences: 23.00.01.]/Instytut politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa, NAN Ukrainy. – Institute of Political and Ethnonational Studies named after I. F. Kuras, National Academy of Sciences of Ukraine. K. 457 p. [in Ukrainian].
61. Sosnovskyi M. (1974) Dmytro Dontsov. Politychnyi portret. Z istorii rozvytku ideolohii ukrainskoho natsionalizmu [Dmytro Dontsov. Political portrait. From the history of the development of the ideology of Ukrainian nationalism]. Niu-York, Toronto: Trident International, Inc. 420 p. [in Ukrainian].
62. Stsiborskyi M. (2007) Natsiokratiia. Vinnytsia: DP «Derzhavna kartohrafichna fabryka». 112 p. [in Ukrainian].
63. Tarnavskyi R. (2021) Kossaky (Hryts, Ivan, Vasyl, Yosyf, Zenon). Drohobych: Posvit. 204 p. [in Ukrainian].
64. Tkachuk D. (1940) Ukrainskyi natsionalizm [Ukrainian nationalism]. Praha: Nakladom v-va «Proboiem». 15 p. [in Ukrainian].
65. *Ukraina moderna*. (2014) Natsionalizm na kkhodi Evropy: chyslo na poshanu Romana Shporliuka [Nationalism in Eastern Europe: a number in honor of Roman Shporlyuk]. Kharkiv: Maidan. Issue. 21. 222 p. [in Ukrainian].
66. *Ukraina moderna*. (2013) Fashyzm i pravyi radykalizm na skhodi Evropy [Fascism and right-wing radicalism in Eastern Europe]. K.: Krytyka. Issue. 20. 486 p. [in Ukrainian].
67. Ukrainskyi natsionalizm: antolohiia: (2010) [u 2 t.] / Orh. Ukr. Natsionalistiv (revoliutsiina). Vyd. 2-he. K. : FOP Stebeliak O. M. T. 1 / uporiad. V. Roh [Ukrainian nationalism: an anthology: [in 2 volumes] / Org. Ukraine Nationalists (revolutionary). View. 2nd K.: FOP Stebelyak O. M. Vol. 1 / arrangement. V. Rog.], 381 p. [in Ukrainian].
68. Ukrainskyi natsionalizm: antolohiia: (2011) [u 2 t.] / Orh. Ukr. Natsionalistiv (revoliutsiina). K.: Ukr. Vyd. Spilka im. Yurii Lypy, T. 2 : do 120-richchia vid dnia narodzhennia Yevhena Konovaltsia / uporiad. V. Roh. [Ukrainian nationalism: an anthology: [in 2 volumes] / Org. Ukraine Nationalists (revolutionary). K.: Ukr. View. Union named after Yuriy Lipy, Vol. 2: to the 120th anniversary of the birth of Yevhen Konovalts / edited by V. Rog.] 351 p. [in Ukrainian].
69. Uryvky z napsanoi v tiumri pratsi pro ukrainskyi natsionalizm (1968) [Excerpts from a work written in prison about Ukrainian nationalism]. *Kossak, Okhrymovych, Turash*. Toronto: LVU. 111–114. [in Ukrainian].
70. Chekhovych K. (2019) Khrystyianskyi natsionalizm/ uporiad.: O. Petruk, M. Komarytsia; nauk. red. ta perdm. M. Komarytsi [Christian nationalism/ editors: O. Petruk, M. Komaritsa; scientific editor. and the preface. M. Komaritsi]. Lviv: LA «Piramida». 556 p. [in Ukrainian].
71. Shcherbii V. (1968) Zenon Kossak-Tarnavskyi poruchnyk Karpatskoi Sichi [Zenon Kossak-Tarnavskyi lieutenant of Carpathian Sich]. *Kossak, Okhrymovych, Turash*. Toronto: LVU. 22–83. [in Ukrainian].
72. Iatsiv A. (2012) Kharyzma v ideolohii OUN (1920–1930-ti rr.) [Charisma in the ideology of the OUN (1920–1930s) *Ukrainian liberation movement*. Lviv: Center for Studies of the Liberation Movement, Institute of Ukrainian Studies named after I. Krypyakevych of the National Academy of Sciences of Ukraine. Collection 14] *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh*. Lviv: Tsentr doslidzhen vyzvolnoho rukhu, Instytut ukraїnoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy. Zbirnyk 14. 91–108. [in Ukrainian].
73. Armstrong J. Ukrainian nationalism. New York – London, Columbia University Pres, 1963. 361 p.
74. Motyl A. The turn to the right: the ideological origins and development of Ukrainian nationalism (1919–1929)/ A. Motyl. New York, 1980. 175 p.